

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ, ЗДІЙСНЕНИМ НА ҐРУНТІ НЕНАВИСТІ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ, ОЗНАКИ

COMBATING HATE CRIMES: CONCEPTS, CONTENTS, SIGNS

Дручек О.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри правового забезпечення службово-бойової діяльності
Київський факультет
Національної академії Національної гвардії України

Легенький В.В., викладач кафедри правового забезпечення
службово-бойової діяльності
Київський факультет
Національної академії Національної гвардії України

У статті здійснено аналіз теоретико-правових характеристик поняття «злочини на ґрунті ненависті» та обґрунтовано віднесення їх до окремої категорії (виду) злочинів.

Проаналізовано сучасні методологічні підходи до розуміння правового реагування суспільства і держави на злочинність та обґрунтовано використання поняття «протидія злочинам на ґрунті ненависті».

Запропоновано розуміння поняття «протидія злочинам на ґрунті ненависті» як діяльності держави, її компетентних органів та громадянського суспільства щодо реалізації комплексу заходів, спрямованих на зниження рівня зазначеного виду злочинів та їх попередження. Установлено, що зміст такої діяльності становлять конкретні заходи щодо: 1) усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів на ґрунті ненависті; 2) припинення злочинів, які вже мають місце, готуються чи вже почалися; 3) виявлення винних осіб та притягнення їх до відповідальності; 4) ужиття необхідних заходів щодо унеможливлення здійснення таких злочинів у подальшому зазначеними та іншими суб'єктами.

Доведено, що структуру поняття «протидія злочинам на ґрунті ненависті» становлять: 1) об'єкт – відносини, що складаються в державі, суспільстві та між окремими громадянами із приводу злочинів на ґрунті ненависті; 2) предмет – елементи, які складають структуру та визначають сутність злочину на ґрунті ненависті; 3) суб'єкти – держава, її органи та посадові особи, зокрема органи спеціальної компетенції, а також інститути громадянського суспільства, які здійснюють зазначену діяльність; 4) мета (ціль) – мінімізація злочинів на ґрунті ненависті, аж до повного нівелювання.

Виділено ознаки протидії злочинам на ґрунті ненависті як специфічного виду діяльності: 1) це діяльність держави, її органів і посадових осіб, наділених спеціальною компетенцією, а також інститутів громадянського суспільства, спрямована проти злочинів на ґрунті ненависті; 2) метою такої діяльності є мінімізація і (або) ліквідація наслідків злочинів на ґрунті ненависті; 3) здійснюється як у формі профілактичної (запобіжної) діяльності щодо виявлення і усунення причин злочинів на ґрунті ненависті, так і у формі безпосереднього виявлення, припинення, розкриття та розслідування такого виду злочинів.

Ключові слова: злочини на ґрунті ненависті, злочинність, протидія злочинам на ґрунті ненависті, превенція злочинності.

The article analyzes the theoretical and legal characteristics of the concept of "hate crimes" and substantiates their assignment to a separate category (type) of crimes.

Modern methodological approaches to understanding the legal response of society and the state to crime are analyzed and the use of the concept of "combating hate crimes" is substantiated.

An understanding of the concept of "combating hate crimes" as the activities of the state, its competent authorities and civil society to implement a set of measures aimed at reducing the level of this type of crime and their prevention. It is established that the content of such activities consists of specific measures to: 1) eliminate the causes and conditions that contribute to the commission of hate crimes; 2) cessation of crimes that already take place, or are being prepared or have already begun; 3) identification of guilty persons and bringing them to justice; 4) taking the necessary means to prevent the commission of such crimes in the future by these and other entities.

It is proved that the structure of the concept of counteraction to hate crimes consists of: 1) object – the relations that develop in the state, society and between individual citizens about hate crimes; 2) subject – elements that make up the structure and determine the essence of the crime on the basis of hatred; 3) subjects – the state, its bodies and officials, in particular, bodies of special competence, as well as civil society institutions that carry out these activities; 4) purpose (goal) – minimization of hate crimes, up to complete leveling.

Signs of counteracting crimes on the soil of hatred as a specific type of activity: 1) are the activities of the state, its bodies and officials, endowed with a special competence, as well as civil society institutions aimed at hate crimes; 2) the purpose of such an activity is minimizing and (or) eliminating the consequences of hate crimes; 3) is carried out both in the form of preventive (precautionary) activity to identify and eliminate the causes of hate crimes and in the form of direct detection, termination, disclosure and investigation of such crimes.

Key words: hate crimes, crime, counteracting hate crimes, crime prevention.

Постановка проблеми. Однією із проблем сучасного світу, викликаних процесами глобалізації, є нетолерантне ставлення до представників іншої культури, що інколи набуває форм здійснення злочинів на ґрунті ненависті. У найзагальнішому розумінні злочини на ґрунті ненависті (англ. *hate crime* – «злочин ненависті») – це кримінально карані діяння, у яких жертва, об'єкт чи ціль злочину були вибрані за ознакою їх належності до певної соціальної групи. Кримінальне законодавство України не містить визначення поняття «злочини на ґрунті ненависті», його можливо вивести із диспозиції ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками». В оцінці міжнародного

права злочини на ґрунті ненависті є проявом дискримінації, найбільш нелюдськими і серйозними порушеннями прав людини. Міжнародні органи у низці міжнародно-правових документів, зокрема у Рішенні Ради міністрів ОБСЄ № 4/03 від 02 грудня 2003 р.[1], Рішенні Ради міністрів ОБСЄ № 13/06 від 05 грудня 2006 р.[2], рішенні Ради міністрів ОБСЄ № 9/09 від 1–2 грудня 2009 р.[3], визначають злочини на ґрунті ненависті як «кримінально карані діяння, скоєні з мотивів упередження» та зобов'язують уряди держав боротися із дискримінацією, проявами агресивного націоналізму, расизму, шовінізму, ксенофобії, антисемітизму та екстремізму. Україна як член ОБСЄ зобов'язалася активно протидіяти зазначеному виду злочинів, тим більше що вона входить до числа країн, де тен-

денція до зростання кількості злочинів на ґрунті ненависті є стабільною.

Відповідно до міжнародних домовленостей, основними напрямками міжнародної протидії злочинам на ґрунті ненависті є: збір, зберігання та публікації достовірних статистичних даних про такі злочини; ухвалення законодавства, яке передбачає ефективне і пропорційне покарання; стимулювання жертв злочинів на ґрунті ненависті до повідомлення про їх здійснення; удосконалення заходів із професійної підготовки працівників компетентних органів; ефективне розслідування зазначених злочинів; забезпечення, аби мотиви, якими керувалися злочинці, отримували належну оцінку і засудження з боку органів влади та політичного керівництва.

Усе зазначене актуалізує дослідження поняття та змісту протидії злочинам на ґрунті ненависті.

Стан дослідження. Злочинність як соціальне та кримінологічне явище ґрунтовно і плідно вивчали І.Г. Богатирьов, В.А. Глушков, В.В. Голіна, І.Н. Даньшин, В.М. Дрьомін, Л.М. Давиденко, В.С. Зеленецький, А.Ф. Зелінський, А.П. Закалюк, О.М. Литвак, В.О. Туляков, О.О. Юхно, О.Н. Ярмиш та інші. Проблематику, пов'язану із протидією злочинам на ґрунті ненависті, розробляли і розробляють С.М. Алфьоров, Р.С. Белкін, В.В. Бурлака, О.В. Горбачова, Н.В. Дрьоміна-Волок, Е.Г. Казарян, В.П. Ковальчук, О.Г. Колб, А.В. Корнієнко, О.О. Крюковим, В.В. Куц, О.А. Мартиненко, Т.А. Пазинич та інші. Однак є низка проблемних питань, викликаних передусім відсутністю єдності щодо розуміння і термінологічного визначення поняття «протидія злочинності (злочинам)».

Метою статті є здійснення теоретичної характеристики поняття «протидія злочинам, здійсненям на ґрунті ненависті» та розкриття його змісту.

Виклад основних положень. Вище зазначалося, що базовий конструкт поняття «злочин на ґрунті ненависті» становлять два обов'язкові моменти: 1) зазначена дія за своєю сутністю є злочином, тобто протиправним, караним діянням; 2) мотивом такого діяння є ненависть (нетерпимість, упередження) до жертви. Як кримінологічне явище злочини на ґрунті ненависті характеризуються такими ознаками, як: 1) підвищена суспільна небезпека; 2) значний рівень латентності; 3) здійснення за принципами ескалації та розвитку по спіралі. Зазначені характеристики, на нашу думку, зумовлюють виділення таких злочинів у окрему категорію, щоб на основі встановлення їх спільної природи сформулювати ефективний механізм протидії. У контексті дослідження дія обґрунтування поняття «протидія злочинам на ґрунті ненависті» вважаємо необхідним звернення до результатів розроблення ширшого за змістом поняття «протидія злочинам (злочинності)», яке є одним із найбільш дискусійних у правовій науці.

Аналіз праць із зазначеної проблематики свідчить, що для позначення впливу суспільства на злочинність із метою її нівелювання використовують різні терміни, такі як «боротьба зі злочинністю», «війна зі злочинністю», «протистояння злочинності», «контроль злочинності», «регулювання злочинності», «управління злочинністю», «припинення злочинності», «попередження злочинності», «профілактика злочинності», «запобігання злочинності», «превенція злочинності» тощо. У національному законодавстві найбільше поширення мають терміни «запобігання», «боротьба», «попередження», «профілактика», «превенція», «протидія», причому в одних випадках ці терміни використовуються як синонімічні, в інших – як різні за змістом. Безсумнівно, така термінологічна багатоманітність не сприяє формуванню стрункої концепції правових засобів реагування суспільства і держави на злочинність, тому необхідним є вироблення певних базових підходів до зазначеної проблеми.

Насамперед висловлюємо згоду з дослідниками, які відкидають ідею використання для позначення реакції

суспільства і держави на злочинність таких термінів, як «боротьба», «війна», «протистояння» тощо. Зокрема, О.О. Юхно вважає, що така термінологія є спадщиною радянського минулого, коли в основі ідеології лежала теза про необхідність класової війни та виправдовувалися репресії [4, с. 166]. На думку А.П. Закалюка, поняття «боротьба зі злочинністю» належить до класу узагальнених, які відтворюють загальну сутність, що полягає у чиненні супротиву. Воно не розкриває напрямів, спрямованості, функціональної ролі та змістової сутності різних форм супротиву, а звідси й понятійну різницю між такими діями, як, наприклад, запобігання злочинам та судове покарання за них згідно з кримінальним законом. На думку вченого, поняття «боротьба зі злочинністю» має лише одну загальну спільність, що полягає у чиненні супротиву злочинам, що є складовою частиною іншого, більш загального предмета, яким є *протидія злочинності* [5, с. 53–54, 82–84]. Подібну позицію підтримує також О.Г. Кальман, який вважає, що поняття «боротьба зі злочинністю» і «війна зі злочинністю» охоплюють лише одну зі сторін реакції суспільства і держави на злочинність, зокрема репресію людей, що порушили закон; проте лише репресивними заходами об'єктивно неможливо вирішити завдання протидії злочинності [6, с. 236–237]. Частково поділяючи таку позицію, наголосимо на некоректності використання термінів «боротьба», «війна», «протистояння» тощо для визначення правового реагування на злочини ненависті, оскільки вони, як на нас, означають націленість на повну ліквідацію злочинності, а такий результат є завідомо нездійсненним у будь-який час і у будь-якому суспільстві. Також вважаємо, що не існує раціонального пояснення використанню у зазначеному контексті таких термінів, як «контроль злочинності», «регулювання злочинності», «управління злочинністю» тощо, оскільки вони означають дію зі здійснення спостереження за об'єктом (злочинами на ґрунті ненависті), але не впливу на нього.

Ще одну групу становлять терміни, умовно об'єднані дією запобігання, такі як «попередження», «профілактика», «превенція» тощо. Аналізуючи погляди кримінологів на питання змісту та співвідношення зазначених понять, ми дійшли висновку про існування двох протилежних позицій. Перша полягає у тому, що зазначені терміни є різними за значенням, і тому їх слід розмежовувати; друга – що зазначені терміни є синонімами, і принципової різниці між ними немає. Так, наприклад, В.В. Голіна [7, с. 5], А.Ф. Зелінський [8, с. 130], О.М. Джуца [9, с. 107] відносять усі заходи превентивного характеру до категорії запобігання, вважаючи останнє поняття родовим. Натомість Д.О. Назаренко [10, с. 326] відзначає, що зазначені терміни не є ані тотожними, ані альтернативними, а виступають поняттями, які частково перетинаються і характеризують єдине ціле. Не заглиблюючись у семантику аналізованих термінів, висловимо думку, що спільними ознаками зазначених дій є спрямованість не безпосередньо на злочинність, а на її передумови. Тобто у нашому випадку зміст родового поняття «запобігання злочинам на ґрунті ненависті» не охоплює таких аспектів правової реакції, як перешкодження злочинам, їх припинення, усунення шкідливих наслідків тощо. Отже, є потреба у пропозиції більш всеохоплюючого терміну.

На нашу думку, таким терміном є «протидія». У найзагальнішому вигляді «протидія» означає дію, спрямовану проти певної дії, що перешкоджає останній. Прихильниками використання терміна «протидія» у розумінні антидії щодо злочинності виступають такі науковці, як О.М. Бандурка [11], І. Г. Богатирьов [12], Є. Гладкова [13], В.М. Куц [14], А.А. Митрофанов [15], В.М. Попович [16] та інші. Причому аналіз існуючих поглядів на зміст поняття протидії злочинності свідчить про існування як мінімум двох підходів до його розуміння – широкого і вузького,

в основу яких покладено такі критерії, як сфера реалізації (складники суспільства, їх охоплення); суб'єкти реалізації (окремі органи чи їх система); напрями і зміст заходів (їх обсяг та спрямування). Прикладом *вузького* розуміння поняття «протидія злочинності» є, на нашу думку, позиція Є.Є Тонкова, який розглядає останню як тимчасову функцію держави, що розвивається залежно від успішної реалізації державно-правової політики в зазначеній сфері, зокрема мети і завдань, що висувуються у концепції [17, с. 63]. Проте більшість сучасних дослідників підтримують широке розуміння поняття «протидія злочинності». Так, Є. Гладкова визначає його як «особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який становить різноманітну за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різноманітних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність із метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на всіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня» [13]. До прихильників широкого підходу, на нашу думку, слід також віднести В.В. Куца, який визначає поняття протидії злочинності як «складне соціально-правове явище та поняття про нього, в якому відображається теорія і практика специфічної соціально-управлінської діяльності та суспільних і приватних ініціатив, а також кримінально-юстиційних зусиль, спрямованих на перешкодження вчиненню кримінальних правопорушень та реагування на їх вчинення» [18]. Така протидія, на думку дослідника, має охоплювати три рівні (загально-соціальний; спеціально-кримінологічний; кримінально-юстиційний [19, с. 153]) та полягати у соціально-управлінській діяльності, включаючи реалізацію громадських і приватних ініціатив та кримінально-юстиційних зусиль, спрямованих на утримання злочинності в соціально допустимих межах [13, с. 110]. Послідовними прихильниками широкого розуміння поняття «протидія злочинності» також є А.Б. Блага, І.Г. Богатирьов, А.І. Долгова, С.В. Дьяконова та інші. У методологічному плані значний внесок у розроблення поняття протидії злочинності було здійснено О.М. Бандуркою та О.М. Литвиновим, які виділили ознаки зазначеного поняття, обґрунтували структуру та розкрили зміст [20, 21]. Так, розглядаючи поняття «протидія злочинності» як сукупність заходів, спрямованих на зниження рівня протиправних діянь і підвищення ступеня захищеності громадян, суспільства і держави загалом, науковці слушно пропонують до елементів структури зазначеного поняття відносити: а) об'єкт (відносини з приводу появи і функціонування злочинності); б) предмет (явища, з якими ведеться боротьба, їм намагаються запобігти, протистояти). Підтримуючи загалом зазначену позицію, вважаємо можливим доповнити структуру поняття «про-

тидія злочинам на ґрунті ненависті» такими елементами, як суб'єкт протидії та її мета (ціль).

У контексті розроблення поняття «протидія злочинам на ґрунті ненависті» також важливим вважаємо аналіз ознак поняття «протидія злочинності», виділені О.М. Бандуркою та О.М. Литвиновим: а) це діяльність державних органів, інститутів громадського суспільства, організацій та фізичних осіб у межах їхніх повноважень, спрямована проти злочинних посягань; б) метою протидії є мінімізація і (або) ліквідація наслідків злочинної діяльності; в) може провадитися як за допомогою ранньої (профілактичної) запобіжної діяльності щодо виявлення і подальшого усунення причин протиправних (злочинних) вчинків, так і за допомогою боротьби, метою якої є виявлення, запобігання, припинення, розкриття та розслідування злочинів. Вважаємо, що зазначена сукупність ознак уповні характеризує поняття «злочини на ґрунті ненависті».

Висновки. З урахуванням зазначеного констатуємо таке:

1. Під *поняттям* протидії злочинам на ґрунті ненависті пропонуємо розуміти діяльність держави, її компетентних органів та громадянського суспільства щодо реалізації комплексу заходів, спрямованих на зниження рівня зазначеного виду злочинів та їх попередження. *Зміст* такої діяльності становлять конкретні заходи щодо: а) усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів на ґрунті ненависті; б) припинення злочинів, які вже мають місце, готуються чи вже почалися, в) виявлення винних осіб та притягнення їх до відповідальності; г) вжиття необхідних засобів щодо унеможливлення здійснення злочинів на ґрунті ненависті у подальшому іншими суб'єктами.

2. *Структуру* поняття «протидія злочинам на ґрунті ненависті» становлять: а) об'єкт – відносини, що складаються в державі, суспільстві та між окремими громадянами із приводу злочинів на ґрунті ненависті; б) предмет – елементи, які складають структуру та визначають сутність злочину на ґрунті ненависті; в) суб'єкти – держава, її органи та посадові особи, зокрема органи спеціальної компетенції, а також інститути громадянського суспільства, які здійснюють зазначену діяльність; г) мета (ціль) – мінімізація злочинів на ґрунті ненависті, аж до повного нівелювання.

3. *Ознаками* протидії злочинам на ґрунті ненависті як специфічного виду діяльності є: а) це діяльність держави, її органів і посадових осіб, наділених спеціальною компетенцією, а також інститутів громадянського суспільства, спрямована проти злочинів на ґрунті ненависті; б) метою такої діяльності є мінімізація і (або) ліквідація наслідків злочинів на ґрунті ненависті; в) зазначена діяльність здійснюється як у формі профілактичної (запобіжної) діяльності щодо виявлення й усунення причин злочинів на ґрунті ненависті, так і у формі безпосереднього виявлення, припинення, розкриття та розслідування такого виду злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 4/03 (Маастрихт, 02 грудня 2003 року). URL: <http://yandex.ua/search/?from=chromesearch & clid=2242631&text>. (дата звернення: 10.04.2021).
2. Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 13/06 (Брюссель, 05 грудня 2006 року). URL: <http://www.osce.org/mc/23114>. (дата звернення: 10.04.2021).
3. Рішення Ради міністрів ОБСЄ № 9/09 (Афіни, 1–2 грудня 2009 року). URL: <http://www.osce.org/cio/40695>. (дата звернення: 10.04.2021).
4. Юхно О.О. Визначення, понятійний апарат і сутність протидії злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. №2 (13) С. 163–172.
5. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: [у 3-х кн.] / А.П. Закалюк. Київ : Ін Юре, 2007-2008. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 2007. 424 с.
6. Кальман О.Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження: дис. на здобуття наук ступ. докт. юрид. наук. Харків, 2004. 367 с.
7. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
8. Зелінський А.Ф. Кримінологія: навч. посібн. Х.: Рубікон, 2000. 240 с.
9. Кримінологія. Підручник. За заг. редакцією Джужи О.М. Київ: Юрінком інтер. 2012. 474 с.
10. Назаренко Д.О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явища: монографія. Харків, ХНУВС. 2013. 523 с.
11. Бандурка А.М., Давиденко Л.М. Противодействие преступности: война терминов, понятие, общая характеристика. *Право і безпека*. 2004 № 33. С. 7–11.

12. Богатирьов І.Г., Литвинов О.М. Кримінальна політика як наукова стратегія у сфері протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 4. С. 6–12.
13. Гладкова, Є. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 17.03.2018. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/protidiya-zlochinnosti/> (дата звернення: 15.04.2021).
14. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 103–112.
15. Митрофанов А.А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація. Одеса: ОдІВС. 2004. 132 с.
16. Попович В.М. Теорія і практика детінізації економіки: монографія. Ірпінь Академія Держ. податкової служби України, 2001. 546 с.
17. Тонков Е.Е. Противодействие наркотизации общества как функция государства. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2005. № 1. С. 60–65.
18. Куц В.М. Загальна характеристика механізму протидії злочинності та його понятійного апарату. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Донецьк: Норд Комп'ютер, 2009. С. 12–15.
19. Куц В. Зміст та рівні протидії злочинності. Тенденції та пріоритети реформування законодавства України: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 11–12 грудня 2015 р.). Херсон: Гельветика, 2015. С. 152–156.
20. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник Кримінологічної асоціації України : зб. наук. праць* [редкол. О. М. Бандурка (голов. ред.) та ін.]. 2015. № 2 (10). Харків: ХНУВС. 300 с.
21. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Моделювання систем протидії злочинності *Вісник Кримінологічної асоціації України*: зб. наук. праць [редкол. О. М. Бандурка (голов. ред.) та ін.]. 2016. № 1 (12). Харків: ХНУВС. 288 с.